

Sezgin'in Merakeş İbn Yûsuf Kütüphanesi'nde (nr. 485) olduğunu haber verdiği yazma ise (GAS, I, 118) bu kütüphanenin yeni katalogunda görülmemektedir. İbn Battâl'in bunun dışında *ez-Zühd ve'r-rekâ'îk* ve *el-İ'tisâm fi'l-hadîs* adlı iki eserinden söz edilmekteyse de bunların günümüze ulaşip ulaşmadığı bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kâdî İyâz, *Tertübü'l-medârik* (nşr. Saïd Ahmed A'râb), Rabat 1403/1983, VIII, 160; İbn Beşkûvâl, *eş-Şıla*, II, 414; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, XVIII, 47-48; a.m.f., *Târîhu'l-İslâm: sene 441-460*, s. 233-234; a.m.f., *el-İber*, III, 219; Safedî, *el-Vâfi*, XXI, 79-80; İbn Ferhûn, *ed-Dibâcü'l-mûzheb*, II, 105-106; *Keşfü'z-zunûn*, I, 119, 546; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 283; Mahlûf, *Şeceretü'n-nür*, I, 115; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 261; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, VII, 87; Karatay, *Arapça Yazmalar*, II, 42; Sezgin, *GAS*, I, 118; M. Âbid el-Fâsî, *Fihrisü mahtûtâtî Hizâneti'l-Karaviyyîn*, Dârülbeyzâ 1399/1979, I, 141-142; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), IV, 285; Sıddîk b. Arabî, *Fihrisü mahtûtâtî Hizâneti İbn Yûsuf bi-Merrâkûş*, Beyrut 1414/1994; Fuâd Seyyid, "Nevâdirü'l-mahtûtât fi Mektebeti Tal'at", *MMMA* (Kahire), III/2 (1377/1957), s. 231; "Min nevâdirü'l-mahtûtât: Kitâbü Şerhi İbn Battâl", *ME*, LV/1 (1982), s. 104-106; *el-Kâmüsü'l-İslâmî*, I, 324.

TALAT SAKALLI

İBN BATTÛTA

(ابن بطوطة)

Ebû Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî (ö. 770/1368-69)

Ortaçağ'ın en büyük müslüman seyyahı.

17 Receb 703'te (24 Şubat 1304) Fas'ın Tanca şehrinde doğdu. Ailesi Berberî Levâte kabilesine mensup olup Berka'dan buraya göç etmiş ve onun seyahatnâmesinde yer alan "Kazâ ve meşihat benim ve atalarımın mesleğidir" (*er-Rihle*, III, 233) cümlesinden anlaşıldığına göre birçok kadı yetiştirmiştir. Nitekim kendisi de çeşitli yerlerde kadılık yapmış ve Tâmesnâ kadısı iken ölmüştür (İbn Hacer, VI, 100; Gibb, *Selections from Ibn Battuta*, s. 2).

İbn Battûta'dan bahseden en eski müellifler Lisânüddin İbnü'l-Hatîb, İbn Hacer el-Askalânî ve İbn Haldûn'dur; Makkarî ve Abdülhay el-Hasenî de *er-Rihle*'den alıntı yapmışlardır. Mağrib'de Sa'dîler tarafından İstanbul'a sefir olarak gönderilen Ebü'l-Hasan et-Temgrûtî eserinde bazı şehirleri anlatırken İbn Battûta'ya atıfta bulunmuş, Zebîdî de ondan bahsederken Muhammed b. Fethullah el-Beylûnî'nin

(ö. 1085/1674) yaptığı muhtasara temas etmiştir (aş. bk.). İbnü'l-Hatîb, Abdülhâdî et-Tâzî tarafından yayımlanan bir mektubundan da anlaşıldığı üzere (*er-Rihle*, neşredenin girişi, I, 82) aslında İbn Battûta'yı çok iyi tanımaktadır; ancak muhtemelen meslekî kiskançlıktan dolayı eserinde ona pek yer ayırmamış, birkaç cümleden ibaret mâlumata da hocası Ebü'l-Berekât İbnü'l-Hâc el-Billifîki'den (Belefi-ki) naklen vermiştir (*el-İhâta*, III, 273). Aynı şekilde İbn Hacer el-Askalânî de *el-İhâta*'yı kaynak göstererek onu bir iki cümleyle geçiştirmiş (*ed-Dürrerü'l-kâmine*, III, 480-481), İbn Haldûn ise ancak Vezir İbn Vüdrâr el-Haşemî'nin bir uyarısı münasebetiyle adını anmıştır (*Mukaddime*, II, 564-566). İbn Battûta'nın hayatı ve şahsiyeti hakkındaki bilgilerin ana kaynağı kendi seyahatnâmesidir.

Türkler'in, Moğollar'ın, Maldivliler'in hükümdarlarıyla tanışan İbn Battûta birçok ülkede kadılık makamına getirilmiş, Farsça ve Türkçe bilmesi ve yolculuklarında çeşitli siyasî tecrübeler kazanması dolayısıyla kendisine bazı diplomatik görevler verilmiştir. Derviş gibi giyinmesi ve derişçe davranması sebebiyle de halk ve ulemâ tarafından seviliyordu (İbnü'l-Hatîb, III, 274). İbn Battûta, sülflere ve zâhidlere duyduğu yakınlık dolayısıyla onların sözlerini ezberlemiştir. *er-Rihle* bu yönüyle o dönemin tasavvuf hayatı hakkında da değerli bilgiler verir. Sıradan biri gibi görünmesine rağmen üslûbunda olağan üstü renklilik ve sarsıcılık hâkimdir. Zaman zaman bazı sözlere inanmadığını belirtse de itimat ettiği birinden gelen rivayeti asla reddetmez. İbn Battûta bazan küffara karşı cihada katılmış, bazan da kendini nimetlerden uzak tutarak bir zâhid gibi yaşamıştır. Bütün malını elden çıkarıp Şeyh Kemâleddin Abdullah el-Gârî'nin tekkesine girmiş, fakat kendi ifadesiyle hayat onu tekrar maceraların kucağına atmıştır (*er-Rihle*, III, 97, 115, 248).

Seyahatnâmeden öğrenildiğine göre İbn Battûta, Mağrib Sultanı Ebû Saïd el-Merînî döneminde 2 Receb 725'te (14 Haziran 1325) Tanca'dan hac niyetiyle yola çıktığında henüz yirmi iki yaşındaydı. Kuzey Afrika sahillerini takip ederek 1 Cemâziyelevvel 726'da (5 Nisan 1326) İskenderiye'ye vardı. Burada Şeyh Burhânedin el-A'rec'in telkiniyle kendisinde Hint, Sind ve Çin gibi doğu memleketlerini görme hevesi uyandı. İskenderiye'den Kahire'ye, oradan Yukarı Mısır'a (Saïd) gitti ve Şeyh Ebü'l-Hasan eş-Şâzellî'nin Humeyserâ'daki kabrini ziyaret etti; eserinde tam

metin halinde verdiği (I, 189-190) Hizbül-bahr virdi tasavvuf tarihi bakımından önemli bir belgedir. Yukarı Mısır'dan deniz yoluyla Cidde'ye geçmek için Kızıldeniz kıyısındaki Ayzâb Limanı'na indiyse de bölgedeki siyasî karışıklıktan ötürü Kahire'ye dönmek zorunda kaldı. Burada dikkat çeken hususların biri Ayzâb Limanı'nın milletlerarası statüye sahip olduğunu tesbit etmesi, bir diğeri Mısır Memlûkleri'ni "Etrâk" diye anması ve Memlûk hâkimiyet alanını Anadolu gibi "Türk ülkesi" tabiriyle tanıtmasıdır (I, 231). Kahire'de fazla kalmayan İbn Battûta 15 Şâban'da (17 Temmuz) Suriye'ye doğru yola çıktı ve Kudüs, Aclûn, Akkâ, Sûr, Sayda, Taberiye ve Antakya gibi şehirleri dolaştıktan sonra 9 Ramazan'da (9 Ağustos) Dimaşk'a varıp ramazanı burada geçirdi. Başta Şehâbeddin İbnü'ş-Şihne olmak üzere aralarında iki de kadın muhaddisin bulunduğu on dört âlimden umumi icâzet aldı. Memlûk Sultanı el-Melikü'n-Nâsır'ın Karasungur'u öldürmek için İsmâilî fedailerden oluşan özel timler gönderdiğini söylemesi bölgeyle ilgili olarak verdiği ayrıntılardan biridir. Seyahatnâmenin bu kısmı aralarında savaş tarihi ve gerilla taktikleri hususunda da iyi bir kaynaktır.

İbn Battûta şevval ayında (eylül) Dimaşk'tan hareket eden kabileyle Hicaz'a gitti ve ilk hacını ifa etti. 20 Zilhicce'de (17 Kasım) Mekke'den Irak'a yönelerek Kâdisiye, Necef, Bağdat, Basra, Übüle, Abadan, Şüster (Tüster) yoluyla İsfahan'a vardı. Şeyh Kutbeddin Hüseyin b. Şemseddin Muhammed er-Recâ'nın elinden tarikat tacı giydikten sonra Şiraz'a geçti ve orada Şeyh Mecdüddin İsmâil b. Muhammed'in derslerine devam etti. Şeyh Mecdüddin'in İlhanlı Hükümdarı Muhammed Hudâbende'yi (Olcaytu Han 1314-1316) etkilemesi ve onun Şiîlik'ten Sünniliğe geçmesine vesile olmasıyla ilgili anekdotları (II, 37-39), bu bölgenin evvelce çok yoğun bir Sünnî nüfusu barındırmaktayken zamanla Şiîleşmesi hususunda bilgi vermesi açısından İran tarihi için son derece önemlidir. Yine bu bölümde verdiği, Emîr Çoban'ın siyasî ihtirasları uğruna girdiği macera, dönemin üç süper gücü olan Altın Orda, İlhanlılar ve Memlûkler arasında cereyan eden diplomatik ilişkiler ve Ebû Saïd Bahadır Han'ın ölümünden sonra İlhanlı topraklarının paylaşılmasıyla ilgili bilgiler de çok değerlidir. İran'dan Bağdat'a ve arkasından Kuzey Irak'a yönelerek Sâmerâ ve Tikrît üzerinden Cezîre-i İbn Ömer'i, ardından Nusaybin, Sincar ve Mardin'i gezdi. Bu arada Artukoğulları'n-

dan Gâzî el-Melikû's-Sâlih'ten övgüyle bahseder ve sultanın Mardin'de medrese, zâviye ve aşhâneler açtırarak halkının hoşnutluğunu kazandığını bildirir. Daha sonra tekrar Bağdat'a döndü ve 727-730 (1327-1330) yılları arasında üç defa hacca gitti.

730 (1330) yılında Cidde'den Kızıldeniz'e açılan seyyah, fırtınalı bir yolculuktan sonra Yemen'in Zebîd şehrine ulaştı. Cebele, Taiz, San'a ve Aden'i dolaşarak Resûlî Hükümdarı Nûreddin Ali b. Dâvûd ile görüştü ve Aden Limanı'ndan hareket edip Doğu Afrika sahillerini kapsayan gezilerine başladı. Evvelâ Zeyla' ve Makdişu'ya (Somali), ardından Mombasa (Kenya) ve Kilve (Tanzanya) limanlarına uzanıp deniz yoluyla Yemen'in Zafâr Limanı'na döndü ve bugünkü Uman sınırları içinde kalan Nezve'ye geçerek Sultan Ebû Muhammed b. Nebhân'ı ziyaret etti. Bu bölümde, Hint Okyanusu'na bakan Kalhat gibi Yemen ve Uman şehirlerinin ve Doğu Afrika sahilindeki Kilve ile Makdişu'nun milletlerarası deniz ticaretinde çok ileri bir seviyede olduğunu söyler. Uman'dan sonra Hürmüz Limanı'na geçerek Sîrâf gibi Basra körfezinin İran kıyısındaki bölgeleri gezip tekrar Arabistan'a döndü ve 732 (1332) yılında beşinci haccını ifa etti.

Haccını eda ettikten sonra Hindistan'a gitmek niyetiyle Cidde Limanı'ndan denize açılan İbn Battûta, Kızıldeniz'de yakalandığı fırtına sebebiyle Ayzâb yakınlarındaki Re'süddevâir burnunda karaya çıktı ve Nil boyunca ilerleyerek Kahire'ye vardı; oradan Gazze'ye giderek Kudüs, Remle, Akkâ yoluyla Lazkiye'ye ulaştı ve bir Ceneviz gemisine binip "Türkiye'ye doğru hareket etti. Alâiye'ye (Alanya) vardıktan sonra Anadolu'yu gezmeye başladı. Antalya, Isparta, Eğridir, Denizli, Tavas, Muğla, Milas ve Barçın'a uzandı, ardından Konya-Erzurum seyahati yaptı. Barçın'dan sonra Konya'ya geçmesi bazı araştırmacıları hayrete düşürmüştü, bu güzergâhta hiç dolaşmadığı, hatta sadece işittiklerini anlattığı tarzında bir te'vil yapılmıştır (bk. Wittek, s. 65). Ancak bu karışıklık, yani Erzurum'dan ansızın tekrar batıya Birgi'ye gelmesi adı geçen bölgelerde seyahat edilmediği şeklinde yorumlanamaz; bu belki de kâtip Ebû Abdullah İbn Cüzey el-Kelbî'nin tasnifinden kaynaklanan bir hatadır. Eretnaoğulları'na bağlı alanları gezerken Kayseri'de, İlhanlı hükümdarının vekili olarak hareket ettiğini söylediği Alâeddin Eretna'nın hanımıyla görüştü (II, 179-184). Konya'ya uğraması münasebetiyle de Mevlânâ'dan "şair

şeyh" olarak bahseder. Birgi'den çıkarak Ayasuluk, İzmir, Manisa, Bursa üzerinden İznik'e gider ve Umur Bey'in Haçlılar'la yaptığı savaşa temas ettikten sonra Osmanlılar'ın komşu beylikler arasındaki saygın konumunu anlatır. Anadolu'nun o günkü siyasi durumu, ticarî kapasitesi, Ahîlik müessesesi, Hanefîliğin yaygın ve hâkim mezhep oluşuna dair geniş bilgi verir. Daha sonra Mekece üzerinden Sakarya vadisini geçerek, Geyve, Göynük, Bolu, Kastamonu yoluyla vardığı Sinop'tan denize açılarak Kırım'ın Kerç Limanı'na çıkar.

Karadeniz'in kuzeyinde Deştikıçak'ı gezerek Sultan Muhammed Özbek Han ile görüşen İbn Battûta, bugünkü Kazan şehri civarında bulunan eski Bulgar şehrine varmış, "Arzizulumât"a (karanlıklar ülkesi, Sibirya) ulaşamadığını belirterek orası hakkında duyduklarını nakletmekle yetinmiştir. 10 Şevval 732'de (5 Temmuz 1332) Bizans imparatorunun kızı ve Özbek Han'ın üçüncü hatunu olan Beylûn'un kafilesine katılarak Ükek, Sûdak (Suğdak), Baba Saltuk (Dobruca ?) üzerinden yaklaşık bir ayda İstanbul'a gelen seyyah İmparator III. Andronikos Palaiologos ile görüşür; fakat herhalde adını unuttuğu olacak ki ondan "Tekfûr b. Circîs" şeklinde bahseder. İstanbul'dan tekrar Deştikıçak'a dönerek Özbek Han'ın ülkesini Çin'e bağlayan ticaret yoluyla Ural nehrinin Hazar'a kavuştuğu yerdeki Saraycuk şehrine varır; sonra da kırk gün süren bir yolculukla Türkler'in en güzel şehri diye nitelendirdiği Hârizm'e (Ürgenç) ulaşır (III, 10-14). Burada Emir Kutlu Demür ile görüşür ve eşi Türâbek Hatun'dan hediyeler alır. Ardından Ceyhun'un kuzeydoğusundan geçerek Kât (Kâs) ve Vâbkent üzerinden gittiği Buhara'da Hanefî fakihî Sadrüşşerîa ile tanışıp Buhârî ve Şeyh Seyfeddin el-Bâharzî'nin kabirlerini ziyaret eder. Buradan Nahşeb yoluyla Semerkant'a geçen İbn Battûta bu seyahati sırasında Çağatay Hanı Tarmaşirin'le de konuşur; eserinde Tarmaşirin'in diğer Moğol asilzadeleri karşısındaki durumu vb. konular ayrıntılı bir şekilde işlenmektedir (III, 27-32). Daha sonra Horasan'ın en büyük şehri olan Herat'a ve arkasından Câm, Tûs, Serahs, Bistâm şehirlerini dolaşıp doğuya dönerek Hindukuş dağlarına uzanır; oradan da Gazne-Kâbil yoluyla 1 Muharrem 734'te (12 Eylül 1333) İndus vadisine gider. Buradan Delhi Türk Sultanlığı topraklarına girer ve 17 Safer 743 (22 Temmuz 1342) tarihine kadar Sultan Muhammed b. Tuğluk'un himayesiyle Delhi'de kalarak onun arzusu üzerine yedi yıldan fazla kadılık hizmetinde bulunur. *er-Rihle*'de Delhi

Sultanlığı'nın siyasi tarihi, malî vaziyeti, istihbarat servisi, ulak sistemi gibi konularda etraflıca bilgi vermiştir (III, 105-193).

Delhi'den ayrıldıktan sonra güneye uzanan İbn Battûta Barcelure, Mangalore, Dehbetten gibi güneybatı sahil şehirlerinden geçerek Kalikût'e varır. Aslında sultan onu Çin'e sefir olarak göndermiş, fakat İbn Battûta savaşlardan, fırtınalardan ve gezme tutkusundan başını kaldıramamıştır. Malabar sahillerindeki müslümanların ticarî hayatlarının son derece faal olduğunu belirten seyyah buradan halkının dindar, halim selim insanlar olduğunu, ancak kadınlarının gereğince örtünmediklerini söylediği Maldiv adalarına geçer; âdetlerine ve ticarî geleneklerine ilişkin dikkat çekici bilgiler verir. Maldiv'de bir buçuk yıl kalır ve yine kadılık yapar. Daha sonra Seylan adasına gidip Serendib dağına çıkarak Hz. Âdem'e ait olduğu söylenen ayak izini görür; eserinde gerek Hint dinlerine, gerekse semavî dinlere mensup insanların kutsal saydığı bu ziyaretgâh üzerine dinler tarihi bakımından ilgi çekici açıklamalar yapar. Buradan ayrıldığında Bengladeş kıyılarına geçer, ülkenin tarihi ve komşu bölgelerle münasebeti hakkında bilgi verir (IV, 103-104). Daha sonra Berehnekar ülkesine geldiğini, başka toplumlarda görülmeyen garip âdetlerin bu kavimde bulunduğunu anlatır. İlk zamanlarda bazı araştırmacılar tarafından uydurmacılıkla suçlanmışsa da sonraki çalışmalarda bu ülkenin Andaman olabileceği söylenmiştir. Buradan Cava'ya, arkasından Sumatra'ya geçer ve Malaka Boğazı'ndan dönerek Kakula (Malezya; Kuala Terengganu) Limanı'na ulaşır. Tekrar denize açıldığında bir aydan uzun bir süre karaya çıkamaz ve nihayet bazılarına efsanevi sayılan Tavâlisî ülkesine varır (buranın Borneo'daki Şampa kıyıları, Kamboçya veya Tongking olduğu yolundaki tartışmalar için bk. Beckingham, IV, 884; Yamamoto, sy. 8 [1936], s. 93-115). Türkçe konuşan bir prenses tarafından yönetildiğini söylediği Tavâlisî ülkesinden Çin'e açılır ve on yedi günde Zeytûn (Tsia-tung) Limanı'na varır; resmî görevli olması münasebetiyle el üstünde tutularak Hanbalık'a (Pekin) götürülür. Çin'de hâkimiyet kuran Moğol hânedanının müslüman tâcirilere iyi davrandığını söyler; kâğıt paradan ve Çin bürokrasisinden, ayrıca Çinliler'in resim ve seramikteki ustalıkları ile ipek ticaretinden bahseder (IV, 123-147).

Çin'den ayrılıp tekrar Sumatra'ya ve oradan Cava'ya geçen İbn Battûta, Ma-

labar kıyılarına yöneldikten sonra Basra körfezine gelir; Bağdat-Suriye yoluyla Mısır'a varır ve oradan da Hicaz'a geçerek altıncı haccını ifa ettikten sonra (749/1349) tekrar Mısır'a döner ve İskenderiye'den gemiyle 750 yılının Safer ayında (Mayıs 1349) Tunus'a gider; oradan Sardunya adasına geçer ve sonra geldiği Cagliari Limanı'ndan Cezayir'e doğru tekrar denize açılarak Tenes'te karaya çıkar. 750 Şâbanının sonunda (Kasım 1349) Fas'a varan ve Sultan Ebû İnân el-Merîni tarafından kabul edilen İbn Battûta böylece seyahatinin birinci kısmını bitirir. Seyahatnâmenin bu kısmında Merîni Devleti ve Sultan Ebû İnân biraz abartılı şekilde övülmekle birlikte ülkede yapılan sosyal hizmetlerin ve imar faaliyetlerinin gerçekten çok yüksek bir seviyede olduğu bilinmektedir.

Doğudan döndükten sonra Fas'ta bir süre kalan İbn Battûta Endülü's'e geçip Marbella, Mâleka (Malaga), Hamma yoluyla Gırnata'ya (Granada) varır ve aynı yoldan geri dönerek Merakeş'e geçer. Bu seyahatle ilgili yazdıklarında dikkati çeken husus Merîniler'in Endülü's'e olan yoğun ilgileridir; girdikleri savaşlar, inşa yahut tamir ettikleri kaleler vb. uzun uzun anlatılmaktadır (IV, 196-229). Tekrar seyahat arzusuyla yollara düşen seyyah Mali'ye yönelir ve Büyük Sahrâ'yı kuzeybatıdan güneydoğuya doğru geçerek Nijer'e gidip Mense Süleyman ile görüşür; ancak daha içerilere girmeden Merîni sultanından gelen bir emirle 754 Zilkadesinde (Aralık 1353) Fas'a dönmek zorunda kalır. Yolculuğunun bu son kısmında İç Batı Afrika hakkında çok önemli bilgiler vermektedir (IV, 239-280).

İbn Battûta yurduna döndüğünde gezdiği uzak ülkelerden, gördüğü garip olaylardan bahsedince sözleri alayla karşılanmış ve pek çok şeyi uydurduğu sanılmıştır. Gırnata'da görüştüğü Ebû'l-Berekât el-Billîfîki de onun asılsız haberler naklettiğini ileri sürmüştür (İbnü'l-Hatîb, III, 273). Seyyahın yola çıkarken derin bir kültüre sahip olmadığı ileri sürülse de gerek seyahat sırasında aldığı icâzetler ve her sahada öğrendiği yeni bilgiler, gerekse önceki müelliflerin verdiği bilgileri güncelleştirme çabası onu tecrübeli bir âlim haline getirmiş ve yurduna döndüğünde seçkin bir danışman olarak sultanın meclisinde yer almasını sağlamıştır (I, neşredeninin girişi, 83-86). İbn Süde, İbn Battûta'nın *er-Rihle*'den başka *el-Vasîfî fi ahbâri men halle medînete Timentîfî* adlı bir kitabının daha olduğunu söyler (*Delîlû mü'errihî'l-Mağribî'l-aşkâ*, I, 69).

Fas Devleti 1996-1997 yılını İbn Battûta yılı olarak ilân etmiş, bu münasebetle gerçekleştirilen etkinlikler çerçevesinde İslâm Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilâtı (ISESCO) Tanca'da İbn Battûta adına bir müze kurmuştur.

İbn Battûta, Marko Polo ile birlikte Ortaçağ'ın en büyük iki seyyahından biridir ve hatta çok daha geniş bir alanı gezmesi, üç ktada en önemli kültür merkezlerine ulaşması sebebiyle onu geride bırakmıştır (Krachkovsky, s. 417). Ayrıca İbn Battûta gezdiği birçok ülkede sosyal hayata karışmış, evlilikler yapmış ve hâtıralarını hiçbir şüpheye yer bırakmadan güvenilir birine yazdırmıştır (aş. bk.). Halbuki Marko Polo'nun seyahatnâmesine birçok hayali hikâye katıldığı bilinen bir husustur. Ayrıntıları asla ihmal etmeyen İbn Battûta eserinde insan unsuruna en fazla yer veren seyyahdır. Çeşitli milletlerin giyim kuşamı, âdetleri ve inançları hususunda ayrıntılara inmesi bazı araştırmacılar tarafından ilk antropologlardan (Abdullah Abdülganî Gânim, I, 116-171), bazılarınca da ilk etnologlardan sayılmasına yol açmıştır (Chelhod, sy. 25 [1978], s. 5-24). İbn Battûta, gezdiği ülkelerin coğrafyası ve ekonomisi hakkında da ayrıntılı bilgiler verir. Fakat klasik bir coğrafyacı olmadığı için mesafeleri belirtmemiş, sadece yolculuğunun kaç gün tuttuğunu kaydetmiştir. İncelediği ana unsur insan olduğundan pek çok şehri "binaları sağlam, mescidi küçük" yahut "köhne bir kapısı var, kalenin iç kısmı boş" tarzında klişe cümlelerle geçirmiştir.

Seyahatnâmenin Özellikleri. Müellif tarafından *Tuhfetü'n-nüzzâr fi garâ'ibi'l-emşâr ve 'acâ'ibi'l-esfâr* diye adlandırılan ve literatürde *Rihletü İbn Battûta* adıyla bilinen eser, seyyahın kısa aralıklarla yirmi sekiz küsur yıl süren gezilerini kâtip İbn Cüzey el-Kelbî'ye ham metin olarak aktarması ve onun da bazan ihtisarsar edip bazan küçük ilâvelerde bulunmasıyla meydana gelmiştir. İbn Cüzey'in esere pek fazla müdahale etmediği onun şu ifadesinden anlaşılmaktadır: "Üstat İbn Battûta'nın sözlerini naklederken onun maksadını anlatan kelimeleri kullandım ve çok defa da nasıl söylediyse 'köküne, dalına dokunmadan' öylece bıraktım; bahsettiği şeylerin aslı nedir diye araştırmadım. Çünkü üstadımız aktardıklarını değerlendirme sırasında en iyi yolu tutmuş, aslı astarı olmayan haberler için güvensizliğini bildiren sözler söylemiştir. Ben yer ve kişi adlarından problemli olanları halletmek ve hareketleri be-

lirtmek suretiyle kitabı daha verimli hale getirmeye çalıştım" (I, 152). Eserin mukaddimesi İbn Cüzey el-Kelbî tarafından yazılmıştır. Abdülhâdî et-Tâzî, *er-Rihle*'yi neşre hazırlarken otuz nüshaya baktığını ve bazı özel nüshalarda mukaddimenin "İbn Cüzey der ki" diye başladığını kaydeder (I, 149). Kitabın sonunda verilen iki ayrı tarihten, İbn Battûta'nın hâtıralarını yazıya geçişinin 3 Zilhicce 756'da (9 Aralık 1355) son bulduğu ve İbn Cüzey'in de metin üzerindeki çalışmalarını 757 yılının Safer ayında (Şubat 1356) tamamladığı anlaşılmaktadır (IV, 280).

Kitabın dili genelde sadedir; ancak üç farklı anlatım tarzından bahsetmek mümkündür. 1. Esere canlılık veren kısa cümleler ve yalın tasvirler İbn Battûta'nın kaleminden çıkmış olmalıdır. İbn Battûta, bazı araştırmacılar göre klasik tefsirattan geçmesine rağmen halktan biridir ve zaman zaman kaba sayılabilecek tasvirlerde bulunur; olayları sadece meraklı bir kişi gibi anlatır. Aslında pek çok seyyaha göre objektif sayılabilir; Afrika zencileriyle ilgili değerlendirmeleri bunun delilidir. Dikkatli bir gözlemcidir. 2. İbn Cüzey'in etkisi. Kâtibin arada bir yaptığı açıklamalar ya manzumdur ya ilgili beldenin hatırlattığı bir anekdotdur ya da İbn Battûta'nın verdiği bilgileri düzeltir mahiyettedir. İbn Cüzey'in üslûbu, gerek mukaddimeden gerekse metin içindeki açıklamalarından anlaşıldığı üzere biraz külfetlidir. İbn Cüzey üslûbunda dönemin diğer vak'anüvisleri, saray kâtipleri olan İbn Fazlulah el-Ömerî ve Kalkaşendî gibi garip benzetmelere yer verir. 3. Alıntı yapılan kaynakların etkisi. Seyahatnâme içinde genel akışa uymayan, çok ayrıntılı bina tasvirlerinin geçtiği bölümler vardır. Meselâ Dımaşk Emevî Camii'nin ve Kâbe'nin tasvirleri müellifin kendi anlatımından değildir. Bu gibi bölümlerde onun İbn Cübeyr ve Ebû Ubeyd el-Bekrî gibi daha eski müelliflerden alıntı yaptığı, ayrıca İbn Cübeyr'in üslûbundan da etkilendiği görülmür. Bu konu üzerinde duran araştırmacılar, İbn Battûta'nın özet şeklinde ve bazan da aynen İbn Cübeyr'in rihlesinden alıntı yaptığına işaret etmişler, özellikle Mekke'de gerek hac günlerinde gerekse diğer zamanlarda yapılan ibadetlerin tasvirinde ve Akkâ, Medine, Sür, Dımaşk, Humus, Halep, Hama, Kûfe, Musul, Bağdat, Nusaybin ve Mardin'in tanıtımında ondan faydalandığını söylemişlerdir (Mattock, XXI, 36, 38-39). Esasen kendisi de bu tip alıntıları belirtir ve isim verir (I, 272-273); dolayısıyla eseri intihal olarak görmek

doğru değildir. Kitabın dikkat çekici bir yönü de çeşitli beldeler hakkında azımsanmayacak sayıda beyit ihtiva etmesidir (I, 274-275). Seyahatnâme, bazı devlet ve müesseselerin karanlık kalan yönlerini aydınlatma hususunda önem taşımakla beraber tarih açısından bütünüyle güvenilir bir kaynak değildir. Meselâ müellif Hârizmşah Muhammed ile oğlu Celâled-din'i karıştırmakta ve ilk seyahatine ait bazı bilgileri ikinci seyahatinde görmüş gibi anlatmaktadır (Etr., VIII, 5).

Avrupa hariç neredeyse eski dünyanın tamamını gezen İbn Battûta'nın dönemi, dolaştığı ülkelerin çoğunda Türkler'in ve Moğollar'ın hâkim olması sebebiyle bir Türk-Moğol asrı sayılabilir. Dünyanın yedi büyük hükümdarı arasında ilk sıraya koyduğu Ebû İnân el-Merîni hariç diğerleri Türk veya Moğol asıllıdır; dolayısıyla verdiği bilgileri bu milletlerin tarihi açısından çok önemlidir. *er-Rihle*'de Anadolu'nun o günkü durumu hakkında ayrıntılı bilgi vardır ve eser beyliklerin iç ihtilâfları, Umur Bey'e karşı düzenlenen Haçlı saldırısı, Alanya'nın milletlerarası bir liman oluşu, Germiyanogulları'na karşı duyulan güvensizlik, Eretna Devleti'nin refah seviyesi, Sinop'un stratejik değeri, Erzurum ve Erzincan'da birbirleriyle çarpışan Türkmen kabileleri, Anadolu genelinde Hanefî mezhebinin yaygın oluşu, İlhanlılar'ın Anadolu siyaseti, Çobanoğulları, Ahîliğin yükselişi vb. hakkında birinci el kaynaklarıdır. İbn Fazlullah el-Ömerî ve Kalkaşendî gibi Arap kaynaklarında da Anadolu'ya dair kayda değer bilgiler yer alır, fakat bunlar İbn Battûta kadar zengin değildir. Eserde kullanılan Türkçe kelimeler ise henüz incelenmemiştir. George Alfred Leon Sarton'un da temas ettiği gibi (*Introduction*, III/2, s. 1614) kitapta Türkçe'nin tarihî gelişimine az da olsa ışık tutacak bir hayli kelime bulunmaktadır.

Sosyal hayat, âdetler, inançlar ve töreler hakkında çok zengin malzeme ihtiva eden *er-Rihle* antropoloji açısından da değerli bir kaynaktır. Çünkü eserde yemek tariflerinden bayram ve matem giysilerine, siyasetten tasavvufa kadar o dönemin insanıyla ilgili her konuda bilgi verilmiştir. Gerek A. L. Sarton gibi bilim tarihçileri (a.g.e., s. 1614) gerekse H. A. R. Gibb gibi mütercim-araştırmacılar *er-Rihle*'nin bu ansiklopedik yönüne dikkat çekmişlerdir. Abdullah Abdülganî Gânim ise İbn Battûta'yı ilk antropologlardan saymaktadır (*er-Ruvvâdü'l-müslimûn*, I, 121). Gânim'in de belirttiği gibi *er-Rihle*'-

nin verileri âdetler, ekonomi ve hukukî uygulamalar bakımından ele alındığında ortaya ayrıntılı ve çok renkli bir dünya tablosu çıkmaktadır. Meselâ Hindistan'la ilgili kısımda ölü yakma merasimine yer verilmiş, İran'ın Firûzân şehrinde cenaze törenlerinin düğün havasında cereyan ettiği belirtilmiş, İzc'e'de cenaze münasebetiyle cemaatin perçemlerini keserek çılgılık attığı anlatılmış, Anadolu'nun Mudurnu yöresinde mezarların üstüne -uzaktan bakınca evi andıracak şekilde- ahşap çatal konurduğuna temas edilmiş, Sinop'ta cenaze kaldırılanın başlarını açtıkları ve giysilerini ters çevirdikleri kaydedilmiş, Moğol kökenli Çin kağanlarının cenazesinde hizmetçi ve câriye tayfasından bir grup insanın diri diri gömülme olduğu, Maldiv adalarında katil bulunup öldürülmeden maktulün cenazesinin kaldırılmadığı anlatılmıştır.

İbn Battûta sosyal statüyle ilgili sembollere de temas etmiştir. Çin'de tâcirler kazandıkları altını özel boyutlarda eriterek evlerinin kapısına asmakta, beş kalıp altını olan tâcir parmağına tek yüzük, on kalıp altını olan ise iki yüzük takmaktadır. Maldiv kadınlarının giyim kuşamı, evlilik âdetleri ayrıntı biçimde anlatılır. Onu en çok şaşırtan hususlardan biri de Türk kadınlarının statüsüdür. Anadolu'da kadınlar tıpkı bir akıncı gibi at koşturmakta, pazar ticaretinde ön sıraları tutmaktadır. Özbek Han'ın ülkesinde asilzade hanımları sosyal etkinliklerde kocalarından aşağı kalmamaktadır. Onun antropolojik mülâhazalarının en önemlisi anaerkil düzene işaret ettiği yerlerdir. İç Batı Afrika'daki müslüman zencilerin bazı bölgelerde kurdukları düzen tamamen anaerkil esaslara dayanmaktadır. Nesev ve miras işleminde anne ve annenin ailesi belirleyici konumdadır ve orada erkekler babalarına değil anneleriyle dayılarına nisbet edilmektedir.

er-Rihle'de ticaret kültürüyle ilgili olarak ahî birliklerine temas edilmiş, bunların Kırım'dan Konya'ya, Alanya'dan Sivas'a uzanan siyasî ve ticarî etkinliğine dair ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Ona göre Ahîlik Mısır'daki fütüvvet sistemine benzemektedir. Bu düzenin bir benzeri de İsfahan'da mevcuttur. Ahî kelimesinin Arapça "ah"tan geldiğini ve "ahî" tarzında okunması gerektiğini savunanlar İbn Battûta'yı şahit göstermişlerse de eserde buna dair hiçbir işaret yoktur. İbn Battûta, söz konusu kelimeyi Arapça "ahî"ye anlam bakımından değil şekil açısından benzeterek izaha çalışmıştır (II, 163).

Çin'de bütün iktisadî faaliyetlerin kâğıda bağlandığını, para hükmündeki kâğıt parçalarının yıpranması veya yırtılması durumunda büyük darphâneye getirilerek değiştirildiğini anlatır. Maldiviler'in ve Koko'daki Afrikalılar'ın mübâdele aracı "veda" denilen deniz kabuklarıdır. Bu adalarda büyük memurlara maaş olarak pirinç ödenmektedir. *er-Rihle*'yi ilginç kılan hususlardan biri de seyyahın gezdiği ülkelerdeki dinar ve dirhemleri Mağrib ve Mısır dinar ve dirhemleriyle mukayese etmesidir. Böylece çeşitli ülkelerin para birimlerinin gerçek alım gücünü karşılaştırmalı biçimde verir.

Eserle İlgili Kuşuklar ve Cevaplar. *er-Rihle*'nin bazı bölümlerinde tarihî kopukluklar olduğu herkesçe kabul edilen bir husustur. Birtakım olayların tasvirindeki abartısı, bazı şehirleri anlatırken pek çok seyyahın temas ettiği hususlara yer vermemesi vb. durumlar, İbn Battûta şârihleri ve mütercimlerinin çoğu tarafından tabii karşılanmış, hatta son araştırmalarda İbn Battûta'nın başka seyyahlara göre daha gerçekçi olduğu ve sağlam bir hâfizaya sahip bulunduğu vurgulanmıştır. Ancak eserin bazı bölümlerine çok daha ciddi itirazlar yöneltilmiştir. Şarkiyatçı Stephen Janicsek, *er-Rihle*'nin Arzıulmât ve Bulgar şehrine dair anekdotlarını uydurma, hatta kötü bir kopya gibi telakki etmiş ("İbn Battuta's Journey to Bulghar: Is it a fabrication?", *JRAS* [1929], s. 791-800), Çin'le ilgili bölümlerin, o dönemdeki Moğol kökenli Yuan hanının Kurtay adını taşıması gibi hususlar dikkate alınarak hayal mahsulü olduğu söylenmiş (Henry Yule, *Cathay and the Way Thither*, London 1913, IV, 136-145), Pasifik denizindeki seyahatin bir kısmı, Tavâlisî ülkesi, Berehnegar cemaati, gerek imparatorun ismi gerekse güzergâhtaki müphemlik sebebiyle Kostantiniye seyahati yine hayalî addedilmiş, seyyahın efsanevi kuş Roh'tan bahsetmesi ise tenkitleri büsbütün arttırmış ve onun Sındbad masallarından fazla etkilendiği ileri sürülmüştür (Henry Yule, *Ibn Battuta's Travels in Bengal and China* [Cathay], London 1916, s. 2-166). Fakat zamanla Krachkovsky (*İstoriya Arabskoy*, s. 421, 425), Gibb (*Selections from Ibn Battuta*, s. 13-14), Yamamoto (*Memoires of the Research*, sy. 8 [1936], s. 103), Âgâ Mehdî Hüseyin ("İbn Battuta and His Rihla in New Light", *Sind University Research Journal*, sy. 6 [Hyderabad 1967], s. 25-36), S. M. İmâmüddin ("İbn Battutah's Visit to China", *Journal of Central Asia*, sy. 12 [Islamabad 1989], s.

89-96), Norris ("Ibn Battuta's Journey in The North-Eastern Balkans", *Journal of Islamic Studies*, sy. 5/2 [1994], s. 209-220) ve Beckingham (*The Travels of Ibn Battuta*, IV, London 1994, s. 874) gibi şârih, mütercim ve araştırmacılar, bu müphem kısımların çoğunu delillendirerek tasdik etmiş, bir bölümünü de uygun şekillerde yorumlamışlardır. İbn Battûta'nın Filistin'i zikzaklar çizerek dolaşması ise bu bölgeyle ilgili bilgilerin bir kısmını daha eski bir müslüman seyyah olan Ebû Muhammed el-Abderî'den çaldığı şeklinde yorumlanmıştır (Amikam Elad, "The Description of the Travels of Ibn Battuta in Palestine; Is It Original?", *JRAS*, sy. 2 [1987], s. 256-272). Şüphesiz yolun bu kadar dolambaçlı işlenmesi ve Abderî'nin güzergâhıyla benzerlik arzemesi Elad'ın iddiasının yabana atılır cinsten olmadığını göstermektedir. Ancak bu tür iddiaların sahiplerinin de bileceği üzere İbn Battûta zaman zaman seyahat rehberi türü kitaplardan faydalandığını bizzat söylemiş, bu arada Ebû Ubeyd el-Bekrî'nin *el-Mesâlik*'inden bahsetmiş (I, 179) ve İbn Cübeyr'den alıntı yaptığını belirtmiştir (I, 272, 273, 297, 299); dolayısıyla Abderî'den de istifade etmiş olabilir. Belli bir kitaptan faydalanmış olması ise orayı gezmediği anlamına gelmez; aksine kendi sunduğu bilgileri daha derli toplu hale getirme gayreti taşıdığını gösterir. Esasen İbn Battûta, alıntı yaptığı kaynakta bulunmayan yeni bilgiler vermeyi asla ihmal etmemiştir. İbn Battûta'ya yöneltilen ciddi itirazlara cevap veren ve *er-Rihle*'nin orijinalitesini savunan araştırmacıların cevapları N. Muhammed A. İsmâil tarafından üç madde halinde özetlenmiştir (*Mevsû'âtü'l-Hađâreti'l-İslâmiyye* [1993], s. 181-183). İbn Battûta'nın fıkıh bilgisi ve itimada şayan olup olmadığı gibi hususlar da Arap âleminde tartışılmıştır (Ca'fer el-Halîlî, "İbn Battûta fî mevâzîni İbn Haldûn ve mekâyisih", *el-Bağşû'l-İlmî*, sy. 27 [Rabat 1977], s. 241-261).

Literatür. Eser üzerine yapılan ilk çalışma Muhammed b. Fethullah el-Beylûnî'nin hazırladığı muhtasardır. Zebîdî'nin de temas ettiği (*Tacü'l-ârus*, "btt" md.) bu özeti Brockelmann tarafından bildirilen nüshaları dışında (*GAL*, II, 353) bir nüsha İzmir Millî Kütüphanesi'nde (nr. 1753), bir nüsha da Medine'de Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde (Tarih, nr. 231) bulunmaktadır. Ancak bu eser Avrupa'da tanınıp *er-Rihle*'nin müjdecisi olarak telakki edildikten sonra İslâm dünyasında basılmıştır; İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde de (nr. 5081) meçhul bir müellif tarafından

yapılmış bir Türkçe çevirisi mevcuttur. Bu çevirinin sayfa kenarlarına sonradan Arapça ve Farsça notlar düşülmüş, *Merâşidü'l-ıttılâ'* gibi kaynaklara atıf yapılmıştır.

Krachkovsky'nin de belirttiği gibi *er-Rihle*'nin bu muhtasarını Avrupa'da ilk keşfedenler ilim adamları değil seyyahlardır. Seetzen ve Burckhardt bu muhtasarı Gotha ve Cambridge'e getirdiler (1808). Böylece ilim çevrelerinde eser üzerine ilk incelemeler yapıldı (Krachkovsky, s. 429). *er-Rihle*'yi etraflı şekilde ele alan ilk şarkiyatçılar Alman asıllı M. Kosegarten ile öğrencisi H. Apetz'dir. Kosegarten İran, Maldiv adaları ve Afrika ile ilgili kısımları (*Iter Persicum, Iter Maldivicum, Iter Africanum*, Paris 1818), Apetz ise Malabar sahiliyle ilgili kısmı tahlil etmiştir (*Descriptio terrae Malabar ex arabico Ebn Battutae Itinerario*, Paris 1819). Nihayet Samuel Lee, Beylûnî'nin ihtisar ettiği metni İngilizce'ye çevirdi (*The Travels of Ibn Battuta*, London 1829). Daha sonra Fas'ta 1797'de bulunan bir el yazmasına dayanan J. de Santo Antonio Moura, *er-Rihle*'yi bu eksik nüshadan Portekizce'ye tercüme etti (*Viagens extensas e dilatadas do celebre Arabe Abu- Abdallah Ben-Battuta*, Lizbon 1840-1855). Avrupalılar'ın erken bir dönemde bir seyahatnâmeyi etraflı şekilde incelemeye ve kendi dillerine çevirmeye iten asıl sebep sömürgecilikle ilgilidir. Nitekim öncelikle ele aldıkları bölgeler Hindistan, Seylan ve İç Afrika gibi iştah kabartan yerler ve en fazla inceledikleri fasıllar da zenginlik ve altın kelimelerinin geçtiği kısımlardır.

Fransa'nın Cezayir'i işgal etmesiyle Kuzey Afrika kütüphaneleri sömürge yönetiminin eline geçti ve *er-Rihle*'nin beş özel nüshası Bibliothèque Nationale'e getirildi; bunlardan ikisi kâtip İbn Cüzey el-Kelbî'nin elinden çıkmıştı. C. Defrémery ile B. R. Sanguinetti, uzun süren bir çalışma yürüterek eserin Arapça tam metnini *Voyages d'Ibn Batoutah* adıyla Fransızca'ya çevirip dipnotlarla zenginleştirerek dört cilt halinde yayımladılar (Paris 1853-1858, 1893-1895, 1969, 1979; Frankfurt 1994). Girişte Ernest Renan'ın İbn Battûta ve üslûbuna dair övgü dolu bir yazısının da yer aldığı bu tercüme o tarihten bugüne kadar İbn Battûta üzerine yapılan inceleme, karşılaştırma ve tenkitlerde daima esas alınmıştır (*a.g.e.*, a.y.). Bu yayından sonra kitabın çeşitli bölümleri yahut tamamı hakkında epeyce çalışma yapılmıştır. Ernest Meyer eseri botanik tarihi bakımından incelemiş (*Ge-*

schichte der Botanik Studien, Königsberg 1856, III, 309-325), Oscar Peschel ondan hareketle Hindistan tarihini (bk. bibl.), Henry Yule Hindistan, Bengladeş ve Çin ("The geography of Ibn Battuta's travels in India", *The Indian Antiquary*, III [1874], s. 114-117, 209-212, 242-244; a.m.f., *Ibn Battuta's Travels in Bengal and China*, London 1916), R. Malcolm Haig Sind ("Ibn Battuta in Sindh", *JRAS*, XIX [1887], s. 393-412) ve L. Fletcher Güney Hindistan ("Ibn Battuta in Southern India", *The Madras Journal of Literature and Science*, I [1888-1889], s. 37-59) coğrafyalarını ele almışlar, August Fischer araştırmasında Battûta kelimesindeki "tı"nın niçin şeddeli olması gerektiğini izah etmiş ("Battûta nich Battûta", *ZDMG*, sy. 72 [1918], s. 289) ve Hans von Mzik'in kısmî çevirisinin ardından (*Die Reise des Arabers Ibn Battuta durch Indien und China*, Hamburg 1911) H. A. R. Gibb zengin notlarla bezeli *Selections from Ibn Battuta* başlıklı kitabını yayımlamıştır (London 1929). Batı dillerindeki ilk çalışmalarda esere karşı duyulan güven üzerine zamanla Yule gibi bazı araştırmacılar yüzünden gölge düşmüşse de Hans von Mzik ve Gibb'in eserleri kitabın güvenilirliğiyle ilgili temel kanaati güçlendirmiştir. Daha sonra Âgâ Mehdi Hüseyin'in Delhi Sultanlığı (*Le gouvernement du sultanat de Delhi: Etude critique d'Ibn Battuta*, Paris 1936), Yamamoto'nun Tavâlisî (yk. bk.), Narayana R. Seletore'nin Kral Haryab ("Haryab of Ibn Battuta and Harihara Nrpala", *The Quarterly Journal of the Mythic Society*, XXXI [1940-1941], s. 384-406), Abdülmecid Han'ın Firûz Şah ("The Historicity of Ibn Battuta re. Shamsuddin Firuz Shah", *The Indian Historical Quarterly*, XV/2 [1941], s. 65-70), Stephan Conermann'in Muhammed b. Tuğluk (*Die Beschreibung Indiens in der Rihla des Ibn Battuta. Aspekte einer herrschaftssoziologischen Einordnung des Delhi-Sultanates unter Muhammad Ibn Tuğluq*, Berlin 1993) ve Richard Hennig'in Nijerya (*Ibn Battuta's Weltreise*, III, Leiden 1953, s. 205-216) ile ilgili kısımlar üzerine yaptıkları incelemeler İbn Battûta'yı iyice değerlendirmiştir. Zaman zaman Amikam Elad gibi (yk. bk.) menfi tesbitlerde bulunan araştırmacılara rastlanırsa da yeni çalışmalar çoğunlukla İbn Battûta'yı tasdik ve ikmal ile sonuçlanmaktadır.

XX. yüzyılın ikinci yarısında *er-Rihle* üzerine yapılan en zengin şerh -çeviri Gibb'e aittir (*The Travels of Ibn Battuta*, I-III, Cambridge 1958-1971). Ancak onun

ömrü büyük emek verdiği eserin son cildini çıkarmaya yetmemiş ve bunu halefi Beckingham yayımlayarak neredeyse bütün paragrafları işlenip notlandırılmış olan çeviriye son şeklini vermiştir (London 1994). Şu anda eserin en kaliteli ve ayrıntılı şerh-çevirisi budur. Gibb'in başarısı, İbn Battûta'ya yakın zamanlarda yaşayan İbn Dokmak ve İbn Hacer gibi biyografi ve tarih yazarlarına başvurarak kitaptaki isimleri tahkik etmesinden ve Anadolu, Orta Asya ve Hindistan'la ilgili başka eserleri de incelemesinden kaynaklanmaktadır. Yine 1950'li yıllardan sonra Çek asıllı araştırmacı Ivan Hrbek'in çalışması ("The Chronology of Ibn Battuta Travels", *Archiv Orientalni*, XXX [1962]) çok önemlidir. *er-Rihle*'deki olayların tam olarak ne zaman ve nerede gerçekleştiğini ve mesafelerin nasıl hesaplanması gerektiğini diğer kaynaklara karşılaştırarak ele alan bu çalışma hayranlık uyandırarak bir sabrın ve dikkatin ürünüdür. Çok zengin bir literatür sunan Ross E. Dunn'in eseri de (*The Adventures of Ibn Battuta*, London 1986; California 1989) eserin hangi bölümlerinin hangi kitaplara ve araştırmalara başvurularak değerlendirilebileceğini göstermesi bakımından kıymetlidir. Kitap F. Gabrielli tarafından *Viaggiatori Arabi. Viaggi Ibn Battuta* adıyla İtalyanca'ya (Cagliari 1961), Serafin Fanjul ve Federico Arbós tarafından da *A través del Islam* adıyla İspanyolca'ya (Madrid 1987) çevrilmiştir.

Stéphane Yerasimos, Defrémery-Sanguinetti çevirisini gözden geçirerek yeni giriş bölümü ve yeni notlarla daha zengin hale getirmiştir (İbn Battuta, *Voyages*, traduction de l'arabe de C. Defremery et B. R. Sanguinetti, introduction et notes de Stéphane Yerasimos, I-III, Paris 1990). Notların düzenlenmesinde Gibb'den faydalanılmakla beraber Anadolu, Balkanlar ve Kırım gibi bölümlerde orijinal açıklamalarda bulunduğu görülmektedir. Paule Charles-Dominique *er-Rihle*'nin önce geniş bir özeti yayımlamış (*Voyages et préiplepsc Choisis*, Paris 1992), daha sonra İbn Fadlan, İbn Cübeyr ve İbn Battûta'nın eserleriyle müellifi meçhul bir seyahatnâme'yi Fransızca'ya çevirmiştir (*Voyageurs arabes: Ibn Fadlan, Ibn Jubayr, Ibn Battuta et un auteur anonyme*, Paris 1995). Thomas J. Abercrombie de ilginç bir metotla *National géographique*'in maddî yardımıyla yola koyulup İbn Battûta'nın gezdiği yerleri dolaşmış ve temel intibalarını, fevkalâde güzel fotoğraflarla beraber bu dergide neşretmiştir (Aralık 1991, s. 2-50).

Arap dünyasında en son gerçekleştirilen Abdülhâdî et-Tâzî neşri (I-V, Rabat 1417/1997) ve birkaç ciddi araştırma hariç tutulursa *er-Rihle* konusunda ayrıntılı bilgi ve mukayeseye dayalı orijinal çalışma yok gibidir. Eser Defrémery-Sanguinetti neşrinden uzun bir süre sonra Kahire'de basılmıştır (1288/1871, 1322/1904); ancak bu baskılarda ciddi hatalar vardır ve ayrıca Fransızca çeviride bulunan dipnot ve açıklamaların hiçbirine yer verilmemiştir. Fuâd Efrâm el-Bustânî bazı bölümleri okul çocukları için bir dizi haline getirmiştir (Beyrut 1927). Mısır Maarif Vekâleti'nin isteği üzerine eser Ahmed el-Avâmirî ve Muhammed Câdelmevlâ'nın gayretiyle *Mühezzebü Rihleti İbn Battûta* adıyla iki cilt halinde tekrar basılmışsa da (Kahire 1934; Beyrut 1985) coğrafyacı M. Fahreddin'in bir iki kıymetli haritası dışında ciddi bir şey ortaya konulamamış, birçok yabancı kelime açıklanmadan olduğu gibi bırakılmış ve herhangi bir karşılaştırma da yapılmamıştır. Bunları ilmi olmayan diğer bazı baskılar takip etmiştir (Kahire 1358/1938; Beyrut 1379/1960, 1388/1968; nşr. Ali Müntasır el-Kettânî, I-II, Beyrut 1392/1972). Daha sonra Mahmûd Şerkâvî'nin (*Rihletü İbn Battûta*, Kahire 1968), Şâkir Hasbâk'in (*İbn Battûta ve rihletühü*, Ncef 1971), Hüseyin Münis'in (*İbn Battûta ve rahâlâtühü*, Kahire 1980) çalışmaları yayımlanmışsa da *er-Rihle*'yi kültür ve tarih bakımından ele alan bu eserler ya seyahatlerin yeni bir tasnifi veya tekrarı ya da şarkiyatçıların bazı açıklamalarının tercümesi olmaktan öteye gidememiştir. Arap dünyasında eserdeki yabancı kelimeler ve bazı bölgeler üzerine yapılmış ayrıntılı araştırmalar da bulunmaktadır (meselâ İbrâhim Sâmerrâî, "el-Elfâzü'd-dañile fi Rihleti İbn Battûta", *el-Bahşü'l-ilmî*, XXVI [Rabat 1976]; A. Hâlef, *Mu'cemü elfâzi İbn Battûta* [Kahire 1994]; M. Yûsuf Ö. Âbid, *Bilâdü's-Şâm fi Rihle* [Mekke 1986]).

Abdülhâdî et-Tâzî'nin hazırladığı tahkikli neşirde dipnotların birçoğu Gibb-Beckingham neşrinden alınmışsa da nâşirin orijinal katkıları asla azımsanamaz. Tâzî otuza yakın el yazmasına bakmış, zaman zaman Defrémery-Sanguinetti nüshasında bulunmayan farklı ibarelere ulaşmış (meselâ mukaddime kısmı), girişte çok zengin bir malzeme sunmuş ve IV. cildin sonundaki ilâvede eserle ilgili bazı belgelerden ve diplomatik kaynaklardan bahsetmiştir (IV, 283-328). Bu neşri önemli kılan bir husus da V. cildin şahıs isimleri, coğrafi isimler, siyasi-kültürel kavramlar, giyim kuşama alâkalı tesbitler, ye-

mek ve hayvan isimleri gibi alanlarda otuz dört ayrı fihrist ihtiva etmesidir.

Türkiye'de Rus şarkiyatçısı Krachkovsky'nin de belirttiği gibi (*İstoriya*, s. 428) daha 1860'lı yıllarda bu esere karşı bir ilgi uyanmış, kötü ve eksik bir nüshadan da olsa yapılan ilk çeviriler *Takvîm-i Vekâyi'* gazetesinde neşredilmiştir (Mayıs 1862). Meçhul bir mütercim tarafından yapılmış *Terceme-i Seyahatnâme-i İbn Battûta* 1290'da Süleyman Efendi Matbaası'nda ilk çeviri kitap olarak basılmıştır. Muhammed Mahmûd es-Sayyâd da takdîrî bir ifadeyle Türkler'in Araplar'dan erken davrandığını belirtir (*Tî*, III, 116).

Mehmed Şerif Paşa, *er-Rihle*'nin Defrémery-Sanguinetti nüshasını *Seyahatnâme-i İbn Battûta* adıyla üç cilt olarak (üçüncüsü genel fihrist) Türkçe'ye çevirmiştir (İstanbul 1315-1319). Eser ayrıca 1917 yılında Maarif Vekâleti tarafından görevlendirilen bir heyete Defrémery-Sanguinetti neşrinden tercüme ettirilmiştir. Bu çalışma, yirmi altı sayfalık bir mukaddime ve ayrıntılı bir fihristle (V. cilt) birlikte beş cilttir. El yazması İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan (nr. 4904) bu çevirinin zayıf tarafı fihrist kısmındaki bazı isimlerin yanlış imlâ ile verilmiş olmasıdır; herhalde Fransızca neşrin fihristindeki isimler İslâm coğrafya literatürü gözden geçirilmeden olduğu gibi nakledilmiştir. M. Cevdet, *er-Rihle*'nin Ahîlik'le ilgili kısmına *Zeyl 'alâ faşli'l-añhiyyeti'l-fityâni't-Türkiyye fi Kitâbi'r-Rihle li'İbn Battûta* adıyla Arapça bir zeyil hazırlamış, Ahîlik müessesesini Araplar'daki fityân ile karşılaştırmış, tarihî gelişimini, eğitim ve merasimlerini, askerî, tasavvufî yönlerini ve çeşitli sanayi kollarındaki hizmetlerini belge ve rakamlarla açıklamıştır (İstanbul 1351/1932). Mehmed İzzeddin'in *er-Rihle*'de anlatıldığı şekliyle Bizans topografyasını ele alan çalışması Fransızca olarak basılmıştır ("İbn Battuta et la topographie byzantine", *Actes du VI. congrès internationale des études byzantines*, Paris 1951, II, 191-196). İbrahim Kafesoğlu'nun *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı İbn Battûta maddesi de oldukça muhtevalıdır.

Türkçe'de bu çalışmalardan sonra ciddi bir incelemeye rastlanmamaktadır. Mümin Çevik tarafından Mehmed Şerif çevirisinin sadeleştirilip "tam metin" olduğu belirtilerek gerçekleştirilen baskısında (*İbn Battuta Seyahatnamesi*, İstanbul 1983) birçok kelime yanlış okunmuş, sayfalar dolusu şiir ve açıklama atlanmış, ayrıca yer yer fâhiş hatalar yapılmıştır. İsmet

Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı'nın 1000 Temel Eser serisi için hazırladığı bir kitapçıkta Türkler'le ilgili birkaç bölümü yayımlamış, ancak onda da Mehmed Şerif çevirisinin sadeleştirilmesiyle kalınmıştır (*İbn Battuta Seyahatnamesinden Seçmeler*, İstanbul 1971). Mehmet Şeker tarafından kitabın Anadolu, özellikle Denizli ve ahîlerle ilgili kısmı üzerine yapılan çalışma Osmanlıca çevirinin bazı bölümlerinin yeniden tasnif ve tekrarından ibaret kalmıştır (*İbn Battuta'ya Göre Anadolu'nun Sosyal-Kültürel ve İktisadî Hayatı ile Ahîlik*, Ankara 1993). Nurettin Bürol *İbn Battuta'ya Göre Deşti-Kıpçak ve Türkistan* başlıklı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991). Son yıllarda esere tekrar ilgi duyulmuş ve Sait Aykut tarafından Abdülhâdî et-Tâzî'nin beş ciltlik neşri esas alınarak Gibb ve Beckingham'ın İngilizce, Yerasimos'un Fransızca tercüme ve Dunn'ın çalışması gibi diğer önemli literatürden faydalanmak suretiyle açıklanabilir bir çevirisi yapılmıştır; çalışma yakında Yapı Kredi Yayınları arasında neşredilecektir.

er-Rihle M. Hüseyin tarafından Urduca'ya (Lahor 1898), Muhammed Ali Muvaahhid tarafından Farsça'ya (Tahran 1337 hş. / 1958, 1348 hş. / 1969, 1370 hş. / 1991) çevrilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Battûta, *er-Rihle* (nşr. Abdülhâdî et-Tâzî), Rabat 1417/1997, tür.yer.; ayrıca bk. neşredenin girişi, I, 9-146; Mahmûd el-Beylûnî, *Muhtaşaru Rihleti İbn Battûta*, İzmir Millî Ktp., nr. 1753; a.e.: *Terceme-i Seyahatnâme-i İbn Battûta*, İÜ Ktp., nr. 508; *Seyahatnâme-i İbn Battûta*, İÜ Ktp., nr. 4904; *Tacü'l-arûs*, "btt" md.; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, III, 273-274; İbn Haldûn, *Muqaddime*, Beyrut 1956, II, 564-566; İbn Hacer, *ed-Düerü'l-kâmine*, III, 480-481; VI, 100; Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed et-Temgrûfî, *en-Nefhatü'l-miskiyye* (nşr. Henry de Castries), Paris 1929, s. 20, 68; Makkarî, *Nefhu't-tîb*, I, 152; VII, 337; Auguste Cherbonneau, "Voyage du cheik İbn Batoutah à travers l'Afrique septentrionale et l'Égypte", *Nouvelles annales des voyages*, Paris 1852, I, 129-161, 1852; II, 5-33, 177-204; E. Renan, "İbn Batoutah", *Mélanges d'histoire et de voyages*, Paris 1878, s. 291-303; Ahmed Rifat, *Lugat-ı Târîhiyye ve Coğrafiyye*, İstanbul 1299, I, 30; H. A. R. Gibb, *Selections from İbn Battuta*, London 1929; a.m.f., *The Travels of İbn Battuta*, Cambridge 1958-1971, I-III; a.m.f. - C. F. Beckingham, a.e., London 1994, IV, 884; Brockelmann, *GAL*, II, 332-333, 353; I. Krachkovsky, *İstoriya Arabskoy Geografiçeskoy Literatury*, Moskova 1957, s. 417-430; İbn Süde, *Delilü mü'errihi'l-Magribi'l-akşâ*, Dârülbeyzâ 1960, I, 69; Fuad Carim, *Marko Polo ve İbn Battuta*, İstanbul 1966; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtir*, II, 127-132; Said Hamdun - Noel King, *İbn Battuta in Black Africa*, Princeton

1994; Sarton, *Introduction*, III/2, s. 1614-1622; J. N. Mattock, "İbn Battûta's Use of İbn Jubayr's Rihla", *Proceedings of the Ninth Congress of the Union Européenne des Arabisants et Islamisants* (ed. Rudolph Peter), Leiden 1981, s. 209-218; a.m.f., "The Travel Writings of İbn Jubair and İbn Battûta", *Glasgow University Oriental Society Transactions*, XXI, Glasgow 1965-66, s. 35-46; F. Rosenthal, "İbn Battûta", *DSB*, I, 516-517; Z. Muhammed Hasan, *er-Rahâletü'l-müslimân*, Beyrut, ts., s. 136-181; Abdülhâdî et-Tâzî, *İrân beyne'l-ems ve'l-yevm: Kıra'atun cedide li-Rihleti İbn Battûta*, Dârülbeyzâ 1404/1984; a.m.f., "Beyne'l-mahtûb ve'l-mahtûb min Rihleti İbn Battûta", *MMLADm.*, LXX/3 (1995), s. 419-450; Muhammed Mahmûd Muhammedeyn, *et-Türâşü'l-coğrafiyyü'l-İslâmî*, Riyad 1984, s. 157-175; Hâmid Zeyyân, *el-Hayâtü fi'l-Halic fi'l-Uşûri'l-uşta fi dau'i müşâhedâti'r-rahâle İbn Battûta*, Dübey 1985; H. Yajima, *İbn Battuta*, Tokyo 1985; P. Wittek, *Menteşe Beyliği* (trc. Orhan Şaik Gökyay), Ankara 1986, s. 65; R. E. Dunn, *The Adventures of İbn Battuta: A Muslim Traveler of the Fourteenth Century*, Berkeley-Los Angeles 1989; Abdullah Abdülganî Gânim, *er-Ruuvâdü'l-müslimân*, İskenderiye 1990, I, 116-171; İvan Hrbek, *İbn Battuta and The Maldiv Islands*, Prag 1992; F. Wood, *Did Marco Polo Go to China*, London 1995, s. 2-5; Abdullah Kennûn, *İbn Battûta*, Rabat 1416/1996; Mac Guckin de Slane, "Voyage dans le Soudan par İbn Batouta", *JA*, 4ème série: sy.1 (1843), s. 181-240; E. Dulaurier, "Description de l'archipel d'Asie par İbn Bathoutha", a.e., 4ème série: sy. 9 (1847), s. 93-134, 218-259; O. Peschel, "İbn Batutah der Vater der Reisen", *Das Ausland*, XXVI, Stuttgart 1853, s. 1225-1227; a.m.f., "İbn Battuta am Hofe von Delhi", a.e., XXVIII (1856), s. 441-446; a.m.f., "İbn Battuta in Central Afrika", a.e., XXXI (1858), s. 1109-1113; Paul Chaix, "Les voyages d'İbn Batoutah en Asie, en Europe et en Afrique au XIV siècle", *Le Globe*, sy. 26, Genève 1887, s. 145-163; Tatsuro Yamamoto, "On Tawâlisi Described by İbn Battuta", *Memoirs of the Research Department of Toyo Bunko*, sy. 8, Tokyo 1936, s. 93-133; G. H. Bousquet, "İbn Battuta et les institutions musulmanes", *St.I*, XXIV (1966), s. 81-106; Agha Mahdi Husain, "Dates and Precise of İbn Battuta's Travels with Observations", *Sind University Research Journal*, sy. 7, Hyderabad 1968, s. 95-108; H. N. Chittick, "İbn Battuta and East Africa", *Journal of la societe des africanistes*, XXXVIII, Paris 1968, s. 238-241; J. Chelhod, "İbn Battuta, ethnologue", *Revue de l'occident musulman*, sy. 25, Aix-En-Provence 1978, s. 5-24; A. Miquel, "L'İslam d'İbn Battuta", *BEO*, XXX (1978), s. 75-83; a.m.f., "İbn Battûta", *ELP* (İng.), III, 735-736; Serafin Fanjul, "Elementos Folkloricos en la Rihla de İbn Battuta", *Revista del Instituto Egipcio*, XXI, Madrid 1981-82, s. 153-179; I. R. Netton, "Myth, Miracle and Magic in The Rihla of İbn Battuta", *JSS*, XXIX/1 (1984), s. 131-140; İbrahim Kafesoğlu, "İbn Battuta", *İA*, V/2, s. 708-711; Muhammed Mahmûd es-Sayyâd, "Rihletü İbn Battûta", *Tİ*, III, 101-116; "İbn Battûta", *DMBİ*, III, 120-126; Nevvâl Muhammed Abdullah İsmâil, "İbn Battûta", *Mevsû'atü'l-hadâretü'l-İslâmiyye*, Amman 1993, s. 177-187; Charles F. Beckingham, "Ebn Battûta", *ELr*, VIII, 4-6.

İBN BEDRÂN

(bk. ABDÜLKÂDİR BEDRÂN).

İBN BERBER

(ابن بربور)

el-Abbâs b. el-Fazl b. Ya'küb b. Fezâre (ö. 247/861)

Ağlebîler'in Sicilya valisi.

İbn Berber lakabını niçin aldığı bilinmemektedir. Sicilya Valisi Ebû'l-Ağleb İbrâhim b. Abdullah b. Ağleb'in 10 Receb 236 (17 Ocak 851) tarihinde vefatı üzerine ada ileri gelenleri tarafından vali olarak seçildi. Bu görevi Ağlebî Emîri Muhammed b. Ağleb tarafından da onaylandı. İbn Berber, amcası Rebâh b. Ya'küb'u Mâdûnî (Madonie) dağlarının eteklerinde bulunan Kal'atüebüsevr (Caltavuturo) üzerine sefere gönderdi (237/851). Rebâh kaleyi fethedemedi, ancak pek çok esir ve ganimet elde ederek geri döndü. Esirler İbn Berber'in emriyle öldürüldü (Muhammed Tâlibî, s. 522; Amari, II, 457).

Ağlebî ordusunun Sicilya'ya çıkmasıyla birlikte akınlardan bunalan Bizans idaresi, adanın yönetim merkezini doğu sahilindeki Sarakûsa'dan (Siracusa) orta kısımda bulunan Kasryâne'ye (Castrogiovanni, Enna) taşımıştı. Bunun üzerine müslümanların stratejisi Kasryâne'nin ele geçirilmesi üzerine yoğunlaştı. İbn Berber, Kasryâne'yi fethetmek için önce çevreyle irtibatını kesmeye ve şehrin lojistik imkânlarını ele geçirmeye çalıştı. Ancak Kasryâne Kalesi çok geniş ve sarp bir kayalık arazi üzerine kurulduğundan zaptedilmesi oldukça zordu. Daha önce yapılan akınlardan bu coğrafi konumu sebebiyle sonuçsuz kalmıştı.

İbn Berber kuvvetleri, 238 (852) baharında Kasryâne civarında baskınlar yaparak buğday üretimi açısından zengin olan şehri ekonomik ve lojistik bakımdan zor durumda bıraktı. Ayrıca Katâniye (Catania), Sarakûsa, Nûtus (Noto) ve Ragusa şehirleri üzerine akınlardan düzenlenerek tarım alanları büyük zarara uğratıldı ve pek çok esir alındı. Aynı yıl beş ay süren bir kuşatmadan sonra Besîra (Butera) fethedildi. Alınan esirler Mâzer bölgesindeki çiftliklerde çalıştırıldı. 239'da (853) Sebrîne (Santa Severina) ele geçirildi. Daha sonraki yıllarda da akınlara devam eden İbn Berber bazı kalelerin yöneticileriyle antlaşmalar yaptı.